

Van *hieros gamos* tot Happinez

Marijn Bethlehem, Hilke Hoogenboom en Kim Beerden

Iedere lezer van *Frons* wordt vroeg of laat met die ene gevreesde vraag geconfronteerd: waarom zou je in hemelsnaam de oudheid willen bestuderen? Die culturen en talen van toen zijn nu toch allang dood? Welke waarde heeft de kennis van deze oude beschavingen voor onze huidige maatschappij? Tja, dit is een vraag waar vele goede antwoorden op te vinden zijn. Latijn staat nog steeds op menig gebouw in oude steden, de Stoa is weer helemaal hip in bepaalde kringen, maar ook polytheïstische religies zijn niet zo ‘dood’ als velen willen geloven. Sterker nog, deze antieke religies zijn - soms in letterlijke zin - nog springlevend!

Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in het lentenummer van *Mantra* 2016. Eén van de artikelen in dit tijdschrift gaat over de woon-, werk- en leefgemeenschap Ruigoord, waar de hippies en anderen die meer spiritueel van aard zijn hun ei kwijt kunnen. Het symbool van Ruigoord is een zogenoemde psilist met elementen uit verschillende culturen: van de glimlach van het Chinese taoïsme tot de psi uit het Griekse alfabet en de drietand van de Romeinse Neptunus, de god van de zee. Deze psilist moet de boodschap uitdragen dat iedereen, van jong tot oud en van welke cultuur en godsdienst dan ook, samenkomt in Ruigoord om het leven te vieren.¹ Waarom kiest men juist voor de psilist? Wat draagt de drietand van Neptunus bij aan de symboliek

Wat zegt dit over de spirituele behoeftes van het Nederland van nu en van het Nederland van vijftien jaar geleden? Het gaat er dus niet over of de verwijzingen naar de oudheid ‘kloppen’, maar over hoe ze worden ingezet. De uitkomsten van het onderzoek zijn dan ook tweeledig: ze geven een inkijkje in de visie van spiritueel Nederland op oude religies en laten ook zien wat men denkt te ontleen aan polytheïstische religies.

In ons onderzoek richten we ons op de volgende vier Nederlandse tijdschriften: *Happinez*, *Bres*, *Prana/Mantra*, en de *Paravisie*. Deze tijdschriften geven een goed overzicht

Afbeelding 1: De Psilist van Ruigoord²

In het Research Traineeship ‘Modern Perceptions of Ancient Religions’ analyseren we hoe in vier Nederlandse spirituele tijdschriften naar antieke polytheïstische religies wordt verwezen. Dit doen we voor de periodes 2003-2007 en 2012-2016. Waarom wordt er verwezen naar deze antieke religies?

van de verschillende spirituele bewegingen in Nederland. De *Happinez* heeft het grootste draagvlak en richt zich vooral op de religies en rituelen van het Verre Oosten. Het heeft als doelgroep de jonge, hoogopgeleide vrouw en kan als een soort glossy worden bestempeld. De *Bres* en de *Prana/Mantra* hebben een meer pseudowetenschappelijk jasje en de *Paravisie* richt zich op degenen die zich in meer alternatieve kringen bevinden. Alternatieve geneeswijzen, communiceren met geesten en je hoofdpijn verklaren aan de hand van je vorige leven in Atlantis...voor de *Paravisie* is niets te gek. De redacties van *Paravisie* en de *Prana/Mantra* geven daarnaast ook duidelijk aan dat zij een tegenwicht willen bieden tegen de ontwikkelingen in de huidige samenleving, waar nauwelijks meer tijd en ruimte is voor bezinning en andere denkwijzen.

In deze tijdschriften wordt naar vele antieke religies, filosofieën en spirituele bewegingen verwezen. Om het onderzoek overzichtelijk te houden focussen we ons uitsluitend op de polytheïstische godsdiensten van de oudheid. Hierbij wordt primair gekeken naar de godsdiensten van Griekenland en Rome, maar wanneer er referenties voorkomen naar Egyptische, Mesopotamische en Keltische religies worden die ook meegenomen. Om de omvangrijke data te organiseren en hier vervolgens conclusies uit te trekken maken we gebruik van een zelfontworpen matrix in het programma Zotero. Deze doorzoekbare matrix bestaat uit vier delen. Wanneer we een verwijzing naar de oudheid vinden schrijven we de achtergrondinformatie over het artikel in het eerste deel. In het tweede onderdeel van de matrix worden verschillende categorieën onderscheiden waarnaar verwezen kan worden: Griekse goden, Romeinse goden, Egyptische goden, Romeinse filosofen, enzovoort. Het derde onderdeel van de matrix wordt gebruikt om antwoord te geven op de vraag op welke manier er naar de oudheid verwezen wordt.

Hier onderscheiden wij zeven manieren van receptie, die we baseren op *Reception Studies* van Hardwick. Overigens kan er per verwijzing naar de oudheid sprake zijn van meerdere manieren – of een combinatie van – de zeven manieren van receptie.

1. *Appropriation*: “taking an ancient image or text and using it to sanction subsequent ideas or practices (explicitly or implicitly).”
2. *Foreignization*: “translating or representing in such a way that *difference* between source and reception is emphasized.”
3. *Hybrid*: “a fusion of material from classical and other cultures.” Hieronder valt ook het kopje ‘syncretisme’. Deze *hybrid* kan zowel cultureel als temporeel zijn.
4. *Intervention*: “reworking the source to create a political, social, or aesthetic critique of the receiving society.”
5. *Transplant*: “to take a text or image into another context and allow it to develop.”
6. *Refiguration*: “selecting and reworking material from a previous or contrasting tradition.”
7. *Translation/Version*³ (Hardwick: 9-10).

Het vierde en laatste deel van de matrix geeft antwoord op de vraag waarom er naar de oudheid wordt verwezen. Tot nu toe gaan we uit van vijf redenen, waarbij er ook weer meerdere redenen tegelijk mogelijk zijn:

1. doorgeven van oude wijsheid
2. claim op legitimiteit (met daarin drie subcategorieën: claim op autoriteit, traditie en charisma)
3. werken aan jezelf
4. ter illustratie/visualisatie van een bepaald idee
5. historische context (etymologie)

Nu naar de resultaten: in dit artikel richten wij ons bij wijze van een kleine *case study* alleen op de resultaten die de tijdschriften van jaargang

2016 hebben opgeleverd. In de *Happinez* 2016 staan 20 verwijzingen naar antieke, polytheïstische religies, in de *Bres* van hetzelfde jaar 12,⁴ in de *Mantra* 43 en in de *Paravisie* 18.

Uit deze selectie treedt vooral ‘appropriation’ als vorm van verwerking van oude religies naar voren, namelijk bij 53 van de in totaal 93 referenties. Antieke religie wordt door de artikelen vaak aangehaald ter illustratie van een idee van de auteur. Daarnaast worden 34 voorbeelden uit de oudheid genoemd om een claim op legitimiteit te leggen. De auteur laat dan als het ware zien dat zijn idee gegrond is in traditie of wordt ondersteund door een autoriteit. Deze twee manieren van gebruik van de oudheid zien we bijvoorbeeld duidelijk terugkomen in *Happinez* nummer 1.⁵ In dit artikel schrijft Lisette Thooft over verschillende tijdsopvattingen. Een lineair tijdsbeeld werd volgens haar al door de oude Grieken aangehangen en dat doen wij nog steeds. Daarom vinden wij herhalingen eng; wij werken liever naar een doel toe. In het oude Griekenland had men al dezelfde angst, stelt Thooft. De mythe van Sisyphos wordt door de auteur aangehaald om deze angst te illustreren. Sisyphos is gedoemd tot in de eeuwigheid te werken zonder een doel te bereiken. Dit was een schrikbeeld voor de Grieken. Met de mythe van Sisyphos ondersteunt ze haar argument dat wij al eeuwenlang gewend zijn lineair te denken, in plaats van het cyclisch denken dat in andere culturen gangbaar is. Of dit nu allemaal waar is of niet? Daarover zijn discussies mogelijk, maar door de mythe in te zetten in het betoog schetst Thooft een duidelijk beeld van haar idee. Daarom hebben wij deze bron ingedeeld bij de categorieën ‘appropriation’ en ‘ter illustratie’.

Sisyphos komt ook terug in de herfst-oplage van de *Mantra* in het artikel ‘De oude weg, de nieuwe weg’ door Rutger Rundqvist.⁶ Hier echter wordt Sisyphos neergezet als een inspiratiebron voor veel mensen. Hij

heeft immers zoveel doorzettingsvermogen dat hij nooit bij de pakken neer gaat zitten. Vervolgens wordt Sisyphos als een rolmodel binnen een psychologisch *framework* neergezet en verbeeldt hij de strijd die elke mens moet leveren. Rundqvist schetst een rooskleurig beeld van Sisyphos in de onderwereld: tussen zijn taken door heeft hij ook nog tijd om te ontspannen en te genieten van het uitzicht. Het is duidelijk dat hij dit beeld gebruikt om zijn eigen ideeën te ondersteunen en om een nieuwe interpretatie te geven aan deze mythe door het vanuit een psychologische invalshoek te benaderen. Daarom is het naast ‘appropriation’ ook een ‘transplant’. Deze mythe wordt gebruikt om zijn idee te illustreren en ook om ‘oude wijsheid’ door te geven.

Tevens worden elementen uit de oudheid vaak aangehaald om de historische context van een fenomeen uiteen te zetten. Een voorbeeld hiervan kan worden gevonden in een artikel over de moderne interpretaties van de *hieros gamos* in *Mantra Winter*, geschreven door Jacob Slavenburg.⁷ De *hieros gamos* is volgens hem tegenwoordig een heilige bruiloft die leidt tot spirituele verlichting en een benadering van het goddelijke. Om de hedendaagse invullingen van het gebruik beter te begrijpen, begint Slavenburg met het aanhalen van de oude Grieken en hun vermeende gebruiken omtrent de *hieros gamos*. Zeus gaat bijvoorbeeld vele seksuele avonturen aan met stervelingen, waaruit halfgoden worden geboren, wat volgens Slavenburg als de antieke *hieros gamos* kan worden beschouwd. Gewone stervelingen konden eveneens deelnemen aan het gebruik van de *hieros gamos* door seksuele gemeenschap te hebben met hiërodule bij de tempel van Demeter om zo vruchtbaarheid te bevorderen, stelt Slavenburg. Ook goden uit Mesopotamië en Egypte worden genoemd om de wijdverbreidheid van het fenomeen te bevestigen. Tegenwoordig hebben we geen goden of andere elementen buiten onszelf

nodig om deze *hieros gamos* te voltooien. Nu kunnen we volgens Slavenburg via onszelf het hogere en het goddelijke bereiken. Slavenburg gebruikt een bepaald beeld van de antieke *hieros gamos* - dat overigens door wetenschappers sceptisch bekeken wordt - en transformeert het concept naar de betekenis van een spirituele ontdekkingsreis in jezelf. Vandaar dat dit een 'transplant' genoemd kan worden.

Om terug te komen op Ruigoord: in het geval van de psilist, waarin onder andere de drietand van Neptunus is verwerkt, zouden we kunnen zeggen dat we hier te maken hebben met een 'cultural hybrid': een mengsel van materiaal uit verschillende culturen. Deze *cultural hybrid* heeft als doel de waarden van Ruigoord te visualiseren (namelijk de waarden van eenheid, vrede, en harmonie) door een claim te doen op de tradities van weleer. Door het maken van een *cultural hybrid* worden de gebruikte symbolen uit hun originele context genomen en krijgen deze symbolen een nieuwe betekenis.

Voor dit artikel hebben we gefocust op het jaar 2016. In ons lopende onderzoek bekijken we twee tijdvakken van elk vijf jaar. Deze twee willen we met elkaar vergelijken op het gebied van veel voorkomendheid van bepaalde categorieën en hun onderlinge samenhang. Zo zien we of er veranderingen zijn in hoe wij in Nederland in de 21ste eeuw gebruik maken van antieke religies. Het project loopt in augustus ten einde. Er is dus nog veel te doen, maar vooralsnog lijkt het erop dat de auteurs van deze spirituele tijdschriften veelvuldig gebruik maken van elementen uit de oudheid om hun eigen ideeën te ondersteunen. Vaak lopen hierbij verschillende culturen, periodes en tradities door elkaar om hun argument kracht bij te zetten. Ondanks dat de vier tijdschriften wat betreft toon en karakter onderling verschillen, kunnen we toch een patroon onderscheiden: *appropriation* lijkt vaak te worden gecombineerd met de categorie

'ter illustratie/visualisatie van een bepaald idee'. Daarnaast wordt de oudheid ook vaak aangehaald om standpunten te legitimeren. Oftewel: spiritueel Nederland is nog lang niet uitgekeken op de oude wijsheid die verborgen ligt in deze antieke religies en de lessen die zij onze huidige maatschappij bieden. Wie weet leiden antieke godsdiensten zo ook vandaag de dag nog tot Happinez!

Het Research Traineeship Programme in Leiden geeft studenten (zowel in de Bachelor- als Masterfase) de mogelijkheid om deel te nemen aan een onderzoeksproject van de universiteit. Studenten en docenten werken samen in verschillende onderzoeksprojecten, waarbij studenten kunnen ervaren hoe onderzoek doen er precies aan toegaat.

¹ Hans Plomp, 'Het Mirakel van Ruigoord - speeltuin van de Homo Ludens', *Mantra Lente* (2016) 26-35.

² *Mantra Lente* (2016) 31.

³ Lorna Hardwick, *Reception Studies* (Oxford, 2003).

⁴ Van de *Bres* waren de tijdschriften van januari-februari en maart-april 2016 niet beschikbaar voor inzage. Deze zijn dan ook niet in onze *case study* meegenomen.

⁵ Lisette Thooft, 'Wat is cyclisch denken? Alles is goed zoals het is', *Happinez* 1 (2016) 100-104.

⁶ Roger Rundqvist, 'De oude weg, de nieuwe weg', *Mantra Herfst* (2016) 6-15.

⁷ Jacob Slavenburg, 'Hieros Gamos, een heilige bruiloft', *Mantra Winter* (2015-2016) 53-60.